

MİMAR SİNAN'IN EYÜP CAMİLERİNDEKİ HAT SANATI DÜZENİ

Dr. Zübeyde Cihan ÖZSAYINER

İstanbul Süleymaniye'de doğdu.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk İslam Sanatı Tarihi Bölümü'nden mezun oldu. Aynı bölümde yüksek lisans ve doktora yaptı.

1983 yılından beri Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlı Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi Müdürü olarak görev yapmaktadır. Bir çok milli ve uluslararası kongrelere katılmıştır. Antik Dekor, Art Dekor, İlgi, Antika,

Sanat Tarihi Araştırmaları, Vakıflar Kültür ve Sanat Dergilerinde makaleleri yayınlanmıştır. "Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi'nde Bulunan Bezemeli Kur'an-ı Kerimler" isimli kitabı bulunmaktadır. (1999)

Mimar Sinan'ın Eyüp semtinde inşa ettiği dört cami bulunmaktadır. Bunlar tarih sırasına göre, H. 947-948/ M. 1540-41 tarihli Nazlı Mahmud Çelebi Mescidi, H. 926 (M. 1554-55) tarihli Davud Ağa Mescidi, H. 963/ M. 1555-56 tarihli Şah Sultan Camisi, M. 1580 (başı) tarihli Zal Mahmud Paşa Camisi'dir.

Nazlı Mahmud Çelebi Mescidi, Defterdar semtinde bulunmaktadır. Hattat, Nazlı Mahmud Çelebi tarafından yaptırılmıştır. (H. 947-948)

Nazlı Mahmud Çelebi (Mahmud Defteri), Kanuni devrinde, H. 944/ M. 1537 tarihinde baş defterdar tayin edilmiştir. Fazlı mahlası (takma adı) ile şiirler yazmış olan Mahmud Defteri, Şeyh Hamdullah'tan hat icazeti almıştır. Yazı sanatına olan ilgisinden, bu caminin minare alemine bronzdan bir hokka ve bir kalem yerleştirmiştir. Ancak, bunlar günümüze ulaşmamıştır.

Nazlı Mahmud Çelebi, H. 953 / M. 1546 tarihinde vefat etmiş ve caminin güneyinde bulunan açık türbeye defnedilmiştir.

Yapıda, avlu girişi üstünde, cümle kapısı üstünde ve bunun sağ ve solunda yazı bulunmaktadır. Kaynaklarda, bu hatların bizzat Hazlı Mahmud Çelebi tarafından yazıldığı bildirilmektedir. ⁽¹⁾

Avlu girişi üstünde yer alan Farsça kitabe, üç sıra halinde dokuz kartuş içine talik hat kullanılarak, mermer üstü kazıma tekniği ile yazılmıştır.

Kitabenin anlamı: "1- Bu hamd ve dua yerini yapan adı ve iyi ahlakı ile tanınan padişahın defterdarıdır.

2- Bütün dünya ondan hoşnut ve memnundur. Allah için yaptırılan bu cami, yaratıla buluşma yeridir.

3- Arifi onun tarihini söyledi: Bunun adına Mahmud Mescidi denilsin. Dokuz yüz kırk yedi yılında." şeklindedir.⁽²⁾ Cümle kapısı üstünde yer alan Arapça kitabe, üç sıra halinde, altı kartuş içine sülüs hat kullanılarak, mermer üstü kazıma tekniğine, krem rengi zemine, yeşil boya ile yazılmıştır.

Kitabenin anlamı: "1- Oturanları mutlu

olan bu ova, alemlerin Rabbi Allah için kuruldu.

2- Bunu hayır ve insaf sahipleri yaptı. Allah çalışanların nimetlerini bereketli kılsın.

3- Nazımla tarihini böyledir denildi: Burası doğru yola giren (Müslüman olan) kavmin evidir. Yıl 948" şeklindedir.

Cümle kapısındaki kitabenin sağ ve solunda yer alan sekiz dilimli rozetlerin içi de aynı teknikle Arapça olarak, sülüs hat ile yazılmış "Kelime-i Tevhid" yer almaktadır.⁽³⁾

Anlamı: "Allah'tan başka ilah yoktur. Muhammed O'nun elçisidir."

Nişanca mahallesinde Nişanca caddesinin üzerinde yer alan Davud Ağa Mescidi, Bab-ı Saade Ağası Davud Ağa tarafından, H. 926 / M. 1554-55 tarihinde inşa ettiril-

Fotoğ. 1; Defterdar Nazlı Mahmud Çelebi Camii Avlu girişi üzerindeki kitabe

(1) Ali Alpaslan, Osmanlı Hat Sanatı Tarihi, İstanbul Kasım 1999, s. 43.

Muhittin Serin, Hattat Şeyh Hamdullah, Hayatı, Talebeleri, Eserleri, İstanbul 1992, s. 67.

Hafız Hüseyin Ayyansaraylı, Mecmûa- i Tevârih (hazırlayan: Fahri Ç. Derin- Vahit Çabuk), İstanbul 1985, s. 114.

Şevket Rado, Türk Hattatları, İstanbul tarihsiz, s. 65.

Zübeyde Cihan Özsayınır, Mimar Sinan'ın İstanbul'daki Cami ve Türbelerindeki Yazı Düzeni ve Anlamı, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul 1993, s. 28, 29, 30.

(2) Suphi Saatçi, Mimar Sinan'ın Yapılarındaki Kitabeler, İstanbul 1988, s. 23- 24.

(3) Suphi Saatçi, a.g.e. , s. 26.

Fotoğ. 2; Defterdar Nazlı Mahmud Çelebi Camii, Cümle kapısı kitabesi

Fotoğ. 3; Nişanca, Davutağa mescidi cümle kapısı kitabesi

(4) Abdullah Kuran, "Mimar Sinan'ın Mescitleri" Semavi Eyice Armağanı, İstanbul Yazıları, İstanbul 1992, s. 140, 145.

(5) M. Çağatay Uluçay, Padişahın Kadınları ve Kızları, Ankara, 1980, s. 32-33 Abdülkadir Özcan, "Mimar Sinan'a Siparişte Bulunanlar", Mimar Başlı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri, İstanbul 1988, s. 134.

(6) Nermi Haskan, Eyüp Tarihi, Cilt 1, İstanbul 1993, s. 86.

(7) Suphi Saatçi, a.g.e., s. 67. Zübeyde Cihan Özsayınar, a.g. tez, s. 81 Nermi Haskan, a.g.e., s. 87.

(8) Abdülkadir Özcan, a.g.e., s. 139.

(9) Süleyman Ateş, Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâli, Ankara tarihsiz, s. 568.

miştir. Mescid, 1968 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarım görmüştür.

H. 926 tarihinde ölen Davud Ağa, mescidin haziresinde medfundur.

Davud Ağa Mescidi'nin Arapça kitabesinin anlamı şöyledir:

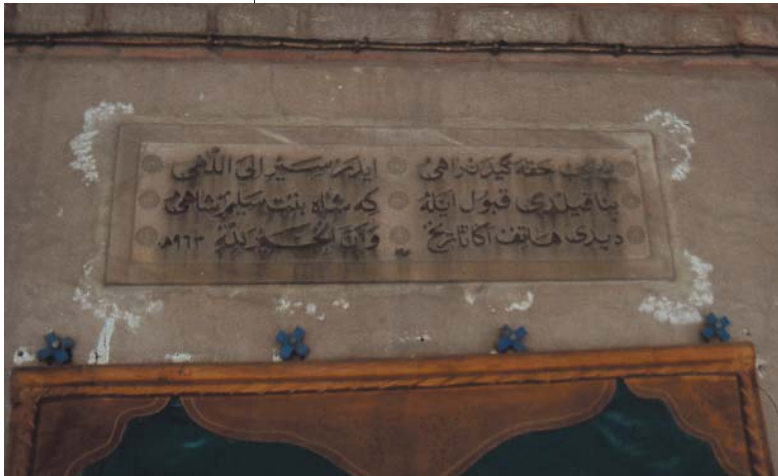
"Saray Ağası Davud'un Camii, cömertlikte acizlerin sığınağıdır. O hayrat sahibi cömertlikte ünlü Hatem gibidir.

Allah, onu kendisine engel olmak isteyenlerden korusun. Hatiften, bu Caminin tarihi için şöyle ses geldi:

Ey dostların Ka'besi ve kurtuluşa erenlerin sığınağı, 962."⁽⁴⁾

Bahariye semtinde bulunan Şah Sultan Camisi, Yavuz Sultan Selim'in kızı, Kanuni Sultan Süleyman'ın kız kardeşi, sadrazam Lütfi Paşa'nın hanımı olan Şah Sultan tarafından, H. 963 / M. 1555-56 tarihinde yaptırılmıştır.

Fotoğ. 4; Bahariye Şahsultan Camii cümle kapısı kitabesi

Yaklaşık olarak, H. 980 / M.1572 yılına doğru ölmüş olan Şah Sultan, babasının yanındaki türbeye gömülmüştür.⁽⁵⁾

İki ayrı bölümde, üç satır olarak düzenlenen, cümle kapısı kitabesi, nesih hat ile mermer üstü kazıma tekniğinde, siyah boya ile Türkçe olarak, Nuri isimli hattat tarafından yenilenerek yazılmıştır. Kaynaklarda bu kitabenin devrinde kimin tarafından yazıldığına dair bilgi bulunmamaktadır.⁽⁶⁾

Kitabenin anlamı: "Hakka giden yolu bularak, Allah'a doğru yol alır. Selim Han'ın kızı Şah Sultan bina yaptırdı. (Allah'ım kabul et.)

Gaipten seslenici buna tarih dedi. Hayır Allah içindir.

1766 depreminde yıkılan cami, Sultan III. Mustafa zamanında yenilenmiştir. Sultan II. Mahmud tarafından tamir ettirilen yapı, 1953 ve 1971 yıllarında vakıflar tarafından onarılmıştır.⁽⁷⁾

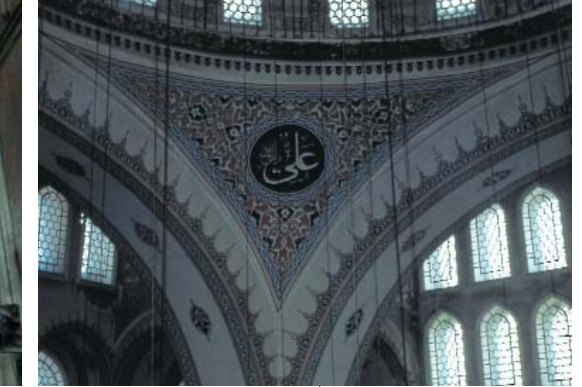
Zal Mahmud paşa Cami, M. 1580 yılı başında, Vezir Zal Mahmud Paşa ölümü: H. 988 / M. 1580 tarafından inşa ettirilmiş tir.

Zal Mahmud paşa aslen Bosnalı olup Enderun'da yetişmiştir. Halep, Anadolu beylerbeyliklerinde bulunmuş, 1564 de vezir olmuştur. H.988/M.1580 tarihinde vefat eden Zal Mahmud Paşa, Külliyesi içinde yer alan türbesinde yatmaktadır.⁽⁸⁾

Zal Mahmud Paşa Camisinde, cümle kapısı üstünde, ana kubbede, pandantiflerde, mihrabın sağ ve solundaki pencerelerinde üstlerinde, mihrap duvarında, mihrapta, minarede, kuzey duvarında hatlar bulunmaktadır.

Cümle kapısı üstünde celî sülüs hat ile mermer üzerine kazıma tekniği ile, yeşil zemin üzerine altın yıldız ile Mearic Suresi'nin 34. ve 35. ayetleri, Arapça olarak yazılmıştır. Hattat ismi verilmeyen bu yazıda, Allah'ı Teala şöyle diyor: "Namazlarını korurlar, (bütün şartları ve rükünleri onu eda ederler) İşte onlar, cennetlerde ağırlanırlar." anlamındadır.⁽⁹⁾

Ana kubbede, celî sülüs hat ile, kalem işi tekniği kullanılarak Arapça olarak, Fatır

5 6

Suresinin 41. âyet yazılıdır. Ketebesini oluşturan bu âyet: "Allah zeval bulmasınlar diye, gökleri ve yeri tutmaktadır. Andolsun, zeval bulsalar, kendisinden sonra, artık onları kimse tutamaz. Şüphesiz O, halimdir, çok bağışlayandır." anlamını taşımaktadır.⁽¹⁰⁾

Pendantiflerde, celî sülüs hat ile, yine aynı teknik ile, dört Halife isimleri; Ebubekir, Ömer, Osman, Ali yazılmıştır. Burada da hattat imzası yoktur.

Mihrabın sağ ve solundaki pencerelerin üstlerinde sülüs hat ile lacivert renkli çini üzerine beyaz ren kullanılarak, besmeleden sonra, Felak ve Nas Sureleri yazılmıştır. Bu hattatların ketebesini bulunmaktadır.

Felak Suresinin anlamı: "De ki sığınırım ben, karanlığı yarıp, sabahı ortaya çı-

karan Rabbe, yarattığı şeylerin şerrinden, karanlığı çöktüğü zaman, gecenin şerrinden, düğümlere üfleyip tüküren büyücü kadınların şerrinden ve haset ettiği zaman, hasetçinin şerrinden."

Nas Suresinin anlamı: " De ki, sığınırım ben, insanların Rabbine, insanların padişahına, insanların Tanrısına, insanlara kötü şeyler fısıldayan o sinsi vesvesecinin şerrinden, O ki insanların göğüslerine (kötü düşünceler) fısıldar, gerek cinlerden, gerek insanlardan olan bütün vesvesecilerin şerrinden Allah'a sığınırım."⁽¹¹⁾

Mihrap duvarındaki celî sülüs hat ile kalem işi tekniği kullanılarak, Allah ve Muhammed yazılıdır. Burada da, hattat ismi verilmemektedir.

Mihrap üzerinde, sülüs hat ile mermer

8 9

Fotoğ. 5; Zal Mahmut Paşa Camii cümle kapısı kitabesi

Fotoğ. 6; Zal Mahmut Paşa Camii pandantifdeki "Ali" (Ra) hattı

(10) Süleyman Ateş, a.g.e. , s. 438.

(11) Süleyman Ateş, a.g.e. , s. 604.

Fotoğ. 7; Zal Mahmut Paşa Camii ana kubbedeki celi sülüs hat

Fotoğ. 8,9; Zal Mahmut Paşa Camii mihrap duvarında yer alan besmele ile başlayan Felak ve Nas sureleri

Fotoğ. 10; Zal Mahmut Paşa Camii mihrap duvarında yer alan Ali İmran Suresi'nin 39. ayeti

üstü kazıma tekniği kullanılarak Arapça olarak Al-i İmran Suresi'nin 39. Ayeti yerleştirilmiştir. Bu âyet: "O, mabette oturmuş namaz kılariken, melekler ona seslendiler" anlamını taşımaktadır.⁽¹²⁾ Ketebe, burada da görülmemektedir.

(12) Süleyman Ateş, a.g.e. , s. 54.

(13) Suphi Saatçi, "Sinan'ın Eyüp'teki Cami ve Mescitleri Üzerine Gözlemler" Tarihi Kültürü ve Sanatıyla IV. Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler (5-7 Mayıs 2000), İstanbul Kasım 2000, s. 183.

Minber de sülüs hat kullanılarak, mermer üstü kazıma tekniği ile Kelime-i Tevhid yazılmıştır. Bunun anlamı: "Allah'tan başka ilah yoktur. Muhammed O'nun elçisidir."

Kuzey duvarında celi sülüs hat kullanılarak kalem işi tekniğinde "Bilal Habeşi" ibaresi, ketebe olarak Hamid ismi okunmaktadır. Bunun altında sağda, kalem işi tekniğinde, celi sülüs hat ile, "Hasan", solda "Hüseyin" isimleri ve "H.1382 Hamid" tarih ve ketebe yerleştirilmiştir.

Fotoğ. 11; Zal Mahmut Paşa Camii minberde yer alan "Kelime-i Tevhid".

Burada ketebe olarak verilen hattat Hamid (Aytaç), 1891-1982 yılları arasında yaşamıştır. Yazıların 1955-1963 yılları arasında süren onarımlar sırasında Hamid (Aytaç) tarafından yenilendiği anlaşılmaktadır.⁽¹³⁾

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Fatih'te bulunan Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesinde bu camiye ait olan, yuvarlak formu orijinal bir vitray bulunmaktadır. Mihrap duvarından alınan bu vitrayda, sarı cam kullanılarak, sülüs hat ile "Allah" yazılıdır.

Eyüp semtinde Mimar Sinan tarafından inşa edilen yukarıda adı geçen camilerde yer alan bani kitabelerin Arapça, Farsça ve Türkçe ile yazıldığı, ikili ve üçlü kartuşlar üzerine ve üç satırlık iki ayrı bölümler halinde düzenlendiği tespit edilmiştir.

Bani kitabeleri sülüs ve talik hat kullanılarak mermer üstü kazıma tekniği ile yazılmışlardır.

Zal Mahmud Paşa Camisinin ana kubbesinde yer alan Fatır Suresinin 41. Ayeti, Mimar Sinan'ın Süleymaniye (1550-1557), Molla Çelebi (1561), Rüstem Paşa (1561), Şemsi Paşa (1581), Atik Valide (1583), camileri ana kubbelerinde de yer aldığı görülmektedir.

Bu ayetin kubbeye yerleştirilmesi tesadüf değil bilinçli bir seçimin sonucunda

Fotoğ. 12; Zal Mahmut Paşa Camii kuzey duvarında yer alan Hattat Hamid'in yazıları

olmuştur. Surenin Allah'ın gökleri ve yeri tuttuğu bildirisi ile başlaması, kubbe merkezine sığacak kısalıkta olması seçilme nedeni olmaktadır. Burada, bu ayeti yazmakla; "Ben kul olarak en mükemmelini yapmaya çalıştım. Ama bu cami, kubbesi ile zemini ile her şeyi ile ancak Allah'ın izni olursa yıkılmadın duracaktır." mesajı verilmektedir.

Zal Mahmud Paşa Camisinin cümle kapısı üzerinde yer alan: "Namazlarını korurlar, işte onlar cennetlerde ağırlandılar." anlamındaki Meariç Suresinin 34 ve 35. ayeti, Tophane Kılıç Ali Paşa Caminin doğu giriş kapısı üzerinde de yer almaktadır.

Aynı caminin pandantiflerinde "Allah, Muhammed, Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, Hasan, Hüseyin" ibarelerinin yer alması gelenek haline gelmiştir. Dört pandantif içine, dört halife isimlerini yazılması çok anlamlıdır. Kubbeyi taşıyan pandantifler, Allah'ın birliği ve büyüklüğü ile özdeşleşmiş kubbeye adeta destek olmak-

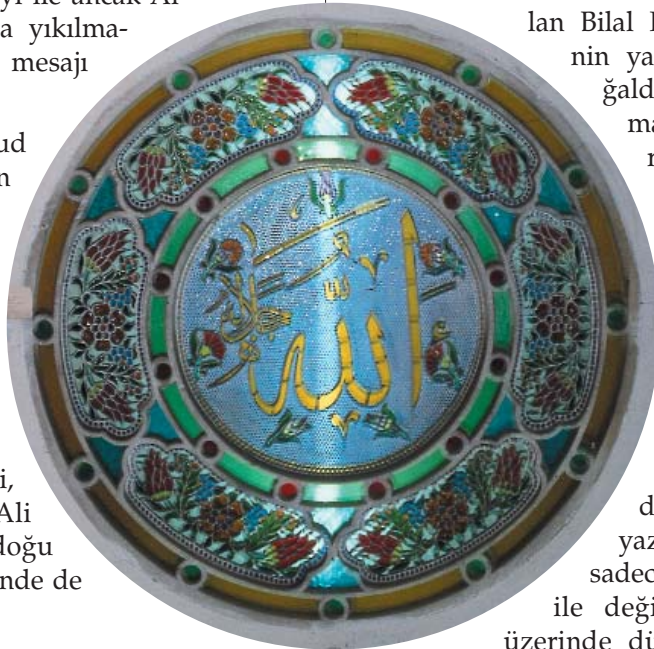
tadır.

Minberde "Kelime-i Tevhid" yazılması birkaç örnek dışında tüm Mimar Sinan camilerinde tekrarlanmıştır.

Zal Mahmud Paşa Camisinin kuzey iç duvarına müezzinlerin piri sayılan Bilal Habeşi'nin isminin yazılması çok doğaldır. Aynı uygulama Üsküdar Mihrimah Sultan (1547-1547) de Atik Valide (1583) Camilerinde görülmektedir.

Mimar Sinan'ın Eyüp semtinde bulunan üç camisinde tüm hatların, yazıldıkları aralara sadece bezeme amacı ile değil okunmak ve üzerinde düşünmeyi sağla-

mak üzere ustaca yerleştirildikleri anlaşılmaktadır. Bu yazıların içerdikleri anlamlar ile okuyanlara mesajlar verdikleri görülmektedir. Mimar Sinan'ın tasarım gücü ile Eyüp'teki camilerine uyguladığı hatların yaşatılması, korunması ve gelecek nesillere orijinal olarak intikal ettirilmesi en büyük dileğimizdir.

Fotoğ. 13; Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi'nde yer alan Vitraydaki "Allah"(C.C.) lafzı.